

Пшеничний М.В.

аспірант кафедри педагогіки,

Слов'янський державний

педагогічний університет

**ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ ст.)**

Стаття присвячена проблемі трудового навчання старшокласників у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття.

The article is devoted to the problem of senior schoolchildren' labor education in the pedagogical science of Ukraine in the second half of the 20th century.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуальність дослідження обумовлена завданнями національно-культурного відродження України, що відбувається у контексті соціально-економічних перетворень в умовах суверенітету та незалежності. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» передбачає реформування всієї системи освіти, широке використання сучасних досягнень науки, надбань світового та вітчизняного педагогічного досвіду, що можуть бути використані в наш час.

Для історії педагогіки України особливо цікавим є ХХ століття, якому притаманна специфіка соціально-політичного, економічного та культурного розвитку.

Звернення до проблеми підготовки учнів до трудової діяльності є продовженням педагогічної традиції. Творча спадщина Я. Коменського, А. Макаренка, І. Песталоцці, В. Сухомлинського, К. Ушинського стала фундаментальною базою ідей, практичних розробок, важливих порад і рекомендацій у розв'язанні цієї проблеми сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сучасному етапі дослідження проблеми трудового навчання школярів проводяться в різних напрямках. Серед них: економічна освіта старшокласників (С. Омельченко, В. Полякова, Д. Тхоржевський, Є. Фрейкман, Л. Фрідман); формування трудової культури учнів (І. Зарецька, Н. Круглова, С. Сапаров, О. Шушпанова); психолого-педагогічні умови, що забезпечують успіх професійної кар'єри учнів (Н. Губенко, С. Чистякова, В. Штепенко), готовність до праці у сфері матеріального виробництва (В. Мудрак, В. Сипченко, С. Шишов). Окремі аспекти трудової підготовки учнів неодноразово аналізували дослідники: А. Вихрущ, М. Гриценко, М. Грищенко, С. Дем'янчук, А. Дьомін, М. Левківський, Н. Ничкало, Р. Рак, Д. Сергієнко, Г. Терещук, І. Яровий та інші.

Усі досягнення цих досліджень неможливо відокремити від історії педагогіки в Україні. Слід зазначити: те, що вважається на перший погляд нововведенням у реформування системи трудового навчання старшокласників сьогодні, уже мало місце в історії України. Звертаючись до другої половини ХХ ст., ми виразно бачимо сучасні проблеми освіти, що дає можливість передбачати основні тенденції її розвитку в майбутньому.

Мета статті полягає в розкритті передумов розвитку теорії та практики трудового навчання старшокласників в Україні у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження...

Проблеми трудового навчання охоплюють найрізноманітніші сторони життя та діяльності людей, у них знаходять відображення головні риси політики та ідеології минулих років.

Аналіз педагогічної спадщини другої половини ХХ століття не дає можливості визначити основні передумови розвитку, що формували теорію та практику трудового навчання старшокласників, а саме історико-політичну, соціально-економічну, демографічну ситуацію.

Одним із тяжких наслідків війни стало різке скорочення чисельності людських ресурсів. У 1950 р. чисельність населення України становила лише 36,6 млн. чоловік, у той час як у 1940 р. – 41,3 млн. Як стверджують історичні джерела, довоєнного рівня вона досягла тільки в 1958 р. Гостра нестача трудових ресурсів зумовила залучення жінок до робіт, пов'язаних з важкою фізичною працею [5, 356]. У навчальний план школи з 1954 р. було введено трудове навчання як один із засобів усебічного розвитку підростаючого покоління. Пізніше почали вивчатися можливості поєднання у старших класах загальної середньої освіти з професійною підготовкою.

Головною проблемою в досліджуваний період була відбудова українських шкіл. У перші післявоєнні роки в Україні розгорталася всенародна допомога народній школі. Заводи, фабрики, шахти, колгоспи активно допомагали в будівництві шкіл. Основне фінансування шкільного будівництва було направлено в райони країни; радянський уряд рішуче намагався виправити тяжке становище з навчальним обладнанням у школах [2, 123-124].

Трудове навчання переживало скрутні часи. У ході дослідження встановлено, що тоталітарна система виявилася органічно неспроможною реально запропонувати суспільству щось нове, окрім чергового міфу, а її структура не повною мірою була здатна до реформування теорії та практики трудового навчання загальноосвітньої середньої школи [7, 382].

Проблеми організації трудового навчання в середній школі визначалися, перш за все, складністю та відповідальністю завдань, які слід було розв'язати у процесі цього навчання. У 1953-1957 р.р. у середніх школах України було проведено значну роботу щодо здійснення політехнічного навчання. У 1-4 класах було введено уроки праці, у 5-8 класах у навчальний план було включено два уроки на тиждень для практичних занять у майстерні та на навчально-дослідній ділянці.

Обрання М. Хрушова першим секретарем ЦК КПРС у вересні 1953 р. [6, 376] не стало кінцем «сталінщини», яка пустила метастази в усі сфери життя, й освіта не була винятком. Люди знаходилися під впливом демагогії, були відрізані «залізною завісою» від зовнішнього світу, покладалися на попередню владу, що жорстко контролювала всі сфери життя. У 1953 р. було порушено питання про необхідність викоринення політики «культу особи,» з часом зникли згадки про Сталіна та його заслуги [6, 377].

Було припинено ідеологічні кампанії проти інтелігенції, сповільнено процес русифікації в Україні. Однак учитель розглядався владою як безсловесний виконавець політики партії щодо ствердження комуністичного порядку з його антигуманістичною сутністю.

Страждала й національна школа: в Україні з першого класу дітей відлучали від рідної культури, учили служити інтересам партії комуністів, любити імперію, а не Батьківщину [4, 368-370].

Попередню систему, яку було успадковано новим урядом і яка видавалася за соціалізм, характеризували такі основні риси: державний контроль економіки, жорстке централізоване управління та адміністративно-командні методи господарювання; примусова праця, зокрема практично безкоштовна

праця колгоспників і рабська – мільйонів в'язнів; низький рівень життя населення; відсутність демократії [7, 374].

Попередня система сталінізму вічно існувати не могла, оскільки була марнотратною та неефективною, а репресивні засоби керівництва країною – абсолютно нестерпними. Нова влада запропонувала оновлений курс держави та освіти.

Починаючи з 1955 року, тисячі юнаків і дівчат, які закінчили в різні роки середні школи країни, на заклик ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу поїхали на освоєння цілинних земель, на шахти Донбасу, пішли працювати в молодіжні ланки колгоспів.

Надпрограмою досліджуваних років було освоєння цілинних земель. Суть ідеї полягала в освоєнні для подальшої культивуації майже 13 млн. га. Пізніше цифру було збільшено до 28-30 млн. га незайманих земель. Вагому частину матеріальних та людських ресурсів для реалізації цілинних проектів забезпечила Україна. Тільки за комсомольськими путівками з республіки на постійну роботу в цілинні райони виїхало 80 тис. осіб.

Великі зміни відбувалися в сільськогосподарському виробництві. Уже тоді можна було визначити не тільки рівень виробничо-технічного розвитку засобів праці в сільському господарстві, але й ті об'єктивні вимоги, які висувалися до професійних та моральних якостей трудівників сільського господарства. У трудову діяльність працівників сільського господарства все ширше й наполегливіше прокладали собі дорогу загальнонаукові й політехнічні знання.

Система наукових знань широко впроваджувалась у весь комплекс сільськогосподарських робіт, що робило неможливим збереження вузької спеціалізації. Іноді важко встановити, де починалася праця агротехніка, а де механізатора, комбайнера або тракториста. За характером усі ці види трудової діяльності мало чим відрізнялися один від одного.

Період із середини 50-х до середини 60-х років російський письменник І. Еренбург назвав «відлигою» [7, 376-377]. Хрущовська «відлига» змінювала життя, вносила перетворення в різні галузі освіти та суспільства, вона надавала могутнього стимулу науковцям, які розробляли проблеми трудового навчання. У той час відбувалася розробка ідей, що спиралися на особистісний вибір, передбачали розвиток власних інтересів і потреб людини.

Перебудова народної освіти в Україні досліджуваних років вимагала по-іншому переглянути низку методичних та організаційних питань освіти у

цілому та трудового навчання зокрема.

Передумови розвитку теорії та практики трудового навчання містилися в собі оригінальні міркування щодо існуючих недоліків у побудові змісту трудового навчання учнів старших класів.

У досвіді радянської школи в досліджувані роки виникли та затвердилися нові на той час, прогресивні форми залучення молоді до виробничої праці: учнівсько-виробничі бригади в колгоспах, радгоспах та на будівництві, навчально-виробничі комбінати, шкільні заводи, шкільні та міжшкільні навчально-виробничі майстерні, навчальні цехи та ділянки на підприємствах, літні трудові табори.

Цей досвід слугував подальшому розвитку теорії та практики трудового навчання другої половини ХХ століття у вітчизняній педагогіці [3, 145].

На трудове навчання були покладені особливі завдання, які не в змозі була вирішити загальна освіта: прищеплення інтересу до фізичної праці; оволодіння комплексом умінь та навичок виробничої праці; оволодіння професією та кваліфікаційним розрядом на підприємствах.

У ході наукового пошуку встановлено, що в другій половині ХХ ст. перед усіма ланками системи освіти було поставлене завдання – «всебічно підготувати молоде покоління до ефективної трудової діяльності, формувати в нього якості, які б допомагали в розвитку потреби в праці». У цей період дослідження Д. Епштейна, К. Івановича, В. Сухомлинського, А. Шибанова, були направлені на виявлення найбільш вагомих зв'язків навчання з виробничою сільськогосподарською працею учнів, на розкриття можливостей різноманітних форм організації професійного навчання в школі .

Отже, суперечливий характер оновлення особливо чітко простежується у сфері освіти. Життя в Україні у період хрущовської «відлиги» визначали складні й неоднозначні процеси, що формували теорію та практику трудового навчання другої половини ХХ століття [1, 525].

Як свідчать дослідники, у другій половині 50-х років УРСР відіграла одну з головних ролей у єдиному господарському механізмі країни, була одним з найрозвинутіших центрів машинобудування. У 1957 р. за кількістю виробництва чавуну на душу населення Україна випередила всі капіталістичні держави світу. За видобутком вугілля вона вийшла на друге місце у світі, а за виробництвом сталі – на третє [3,73].

Однак паралельно зі зростанням індустріальної могутності в Україні

поглиблювались і дедалі більше виявлялися негативні тенденції, що набували рис хронічності. Це політичне відставання від інших країн у якісних показниках – витратах матеріальних і трудових ресурсів, перенасичення міст промисловими підприємствами.

За таких умов саме життя висувало першочергове завдання – прискорення науково-технічного прогресу, здійснення значних структурних зрушень у технології, організації та управлінні виробництвом.

За твердженнями дослідників-науковців, в Україні у багатьох галузях промисловості панувала гігантоманія, яка супроводжувалася значними прорахунками у плануванні, зокрема в діяльності міністерства машинобудування, важкого та транспортного машинобудування. На багатьох заводах бракувало кваліфікованих інженерно-технічних працівників, особливо конструкторів, і цим визначалися певні вимоги до системи освіти, а також до теорії та практики трудового навчання учнів старших класів у тогочасній вітчизняній школі [6, 136].

У ході наукового дослідження було встановлено, що в указаний період різного роду перетворення мали за певну деяку демократизацію управління в Україні, розширення господарських прав місцевих органів влади та підприємств шляхом передачі в їхнє відання окремих питань, що раніше розв'язувалися лише в центрі, наближення управління до виробництва, скорочення управлінського апарату [5, 370].

У 50-60-ті рр. ХХ ст. в суспільному житті за інерцією панували комуністичний романтизм та соціальна міфологія. В історії педагогіки друга половина ХХ ст. ознаменувалася значним посиленням уваги до вивчення методологічних проблем в усіх галузях знань, особливо у сфері суспільних наук, у тому числі в теорії та практиці трудового навчання. Це було викликано соціальним та науково-технічним прогресом нашого суспільства; посиленням ролі науки, яка стала великою виробничою силою; гострою потребою в ефективних засобах та методах розв'язання більш складних теоретичних та практичних проблем економіки, політики, культури, народної освіти [3, 48].

У 1958/59 навчальному році в Україні працювало 36 педагогічних інститутів, у яких навчалось 31 тис. студентів.

Жахлива ситуація ідеологічного терору штовхала вчителя до відречення від усього українського на користь російського: навчальні програми з усіх дисциплін стали вимагати показу удаваної першості росіян у всіх галузях науки і культури.

Як свідчать історичні джерела [7, 393], у червні 1977 р. Головою Президії Верховної Ради СРСР було обрано Л. Брежнєва, який залишився і на посаді Генерального секретаря ЦК КПРС. В останні роки свого життя він тяжко хворів і фактично не брав участі в керівництві країною, надавши повноваження партапаратові, що мало свій негативний вплив.

У часи керівництва Л. Брежнєва (70-80-ті рр. ХХ ст.) набули поширення безгосподарність, безвідповідальність, уседозволеність, практика приписок, показуха, парадна метушня, розросталися корупція, зловживання владою, розкрадання державної та колгоспно-кооперативної власності. Економічна й політична криза доповнювалася, на жаль, моральною деградацією суспільства, ширилося пияцтво. Якщо прослідкувати за процесом вдосконалення праці, ми бачимо, що вони стосувалися в основному техніки. Людина та її функції з часом змінювалися, але вона так і залишалася частиною машини.

У погоні за привидом всебічного гармонійного розвитку особистості підлітка українська школа втрачала досвід елементарного виховання людини-трудівника, громадянина своєї вітчизни. Усьому сказаному вище сприяло єзуїтське положення про мову навчання, за яким батькам надавалося право за їхнім бажанням обирати мову навчання дітей.

У такій соціально-політичній та економічній ситуації в суспільстві визрівало усвідомлення необхідності змін. У листопаді 1982 р. Л. Брежнєва змінив Ю. Андропов, який знав про кризу режиму більше, ніж будь-хто, але хотів подолати її тоталітарними методами, узявши за основу своєї політики зміцнення дисципліни, порядку, організованості. Намагання таким чином поліпшити становище в державі могли тільки на деякий час законсервувати розпад системи, але не врятувати її [7, 193].

Щорічно в середині 80-х років чверть мільйона спеціалістів із середньою спеціальною освітою вливалися в народне господарство України. Це швидко призвело до знецінення диплома техника, оскільки більшість випускників працевлаштовувалася як робітники, а не за фахом. При цьому доводилося «донавчатися» робітничих професій до рівня випускників профтехучилищ. Досліджувані роки були багаті на фундаментальні праці, які об'єктивно стали певною сходинкою в усвідомленні та розв'язанні проблем трудового навчання учнів старших класів.

З обранням М. Горбачова в березні 1985 р. Генеральним секретарем КПРС перемогли прибічники реформ. Розпочинаючи реформування країни, Горбачов та його однодумці в партійно-радянському керівництві не мали на меті докорінну зміну соціально-економічних відносин. Ішлося про

вдосконалення, зміцнення існуючої системи, поліпшення якості управління господарським механізмом [7, 404]. Зростаюче значення трудового виховання у суспільстві пояснюється докорінними змінами в галузі економіки, техніки, та виробництва, які відбулися в нашій країні.

Важливою особливістю технічного прогресу, що відбувався в той час, були автоматизація, комплексна механізація, електрифікація та хімізація. Автоматизація та механізація виробництва докорінно змінювали характер праці, підвищували культурно-технічний рівень робітників, створювали умови для ліквідації відмінностей між розумовою та фізичною працею.

У квітні 1984 р. партія та уряд прийняли рішення про реформування загальноосвітньої школи. Здійснення реформи школи передбачало вдосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання та виховання, подальше зміцнення зв'язків школи із життям. З цією метою продовжувався термін навчання – середня школа знову стала одинадцятирічною.

У досліджуваній період відбувалося розширення об'єму обов'язкового загального навчання. Одним із важливих етапів на цьому шляху була Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 11 травня 1984 р. «Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робочих кадрів».

Висновки.

Дана стаття доводить те, що вдосконалення системи трудового навчання старшокласників, підвищення її якісного рівня не можуть бути реалізовані без глибокого вивчення, політичних та соціально-економічних передумов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 656 с.
2. Проблемы трудового воспитания и политехнического обучения в советской педагогике и школе / Ред. кол. Н.А. Данилова, Н.Г. Лохичева, Н.А. Коргин. – Вологда, 1971. – 215 с.
3. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917-1986) / Под ред. Н.М. Кузина, М.Н. Колмаковой. – М.: Педагогіка, 1986. – 288 с. с ил.
4. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / Ред. О.О. Любара. – К.: Знання, 2003. – 450 с.
5. Історія України: Курс лекцій. У 2 кн. / Ред. Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. – К.: Либідь, 1992. – 464 с.
6. Нарис історії України ХХ століття / Заг. ред В. Смолія – К.: Генеза, 2002. – 472 с.

Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Ред. В.І. Танцюри. – К.: Академія, 2001. – 488 с.